

Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Фармацевтикалық
Академиясы

Кафедра: Қазақ тілі және латын тілі

**ТАҚЫРЫБЫ: “СЫН ЕСІМДЕРДІҢ
ЗАТ ЕСІМДЕРМЕН ҚИЫСУ
ӘДІСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ”**

Орындаған: Гафур М.Б.

Тобы: 101МІК

Қабылдаған: Жолдыбаева Г.Б.

Жоспар

I.Кіріспе

- *Nomen adjectivum* (сын есім)
- *Nomen Substantivum* (зат есім)

II.Негізгі бөлім

- *Сын есімнің сөздік формасы, септеулері*
- *Зат есімнің сөздік формасы, септеулері.*
- *Сын есімнің зат есіммен қиысуы*

III.Қорытынды

Пайдаланылған әдебиеттер

Кіріспе

Nomen adjectivum

Латын тілінде сын есімдер зат есімді анықтайды. Мысалы: sorus longus. Сын есімдер текте, септікте, сын есімде өзгереді.

Сын есімнің тектік жалғаулары:

- –us, -er(masculinum) ер тегі
- –a (femininum) әйел тегі
- –um (neutrum) орта тек

Сын есімнің категориялық мағынасы тек категориясымен, санымен және септікпен айтылады. Тектің категориясы – бұл сөзжасам категориясы. Орыс тілі секілді сын есім тектерге бөлінеді. Ол еркек, әйел және орта текте бола алады. Текті анықтау үшін сөйлемдегі зат есім тегін анықтау қажет.

Nomen Substantivum

ЛАТЫН ТІЛІНДЕ 3 ТЕГІ БАР: ЕР ТЕГІ, ӘЙЕЛ ТЕГІ, ОРТА
ТЕК. ЗАТ ЕСІМНІҢ 2 САН ТҮРІ БАР: ЖЕКЕШЕ ЖӘНЕ
КӨПШЕ.

Зат есімнің 6 септік түрі бар:

1. Атау септік- *Nominativus*
2. Ілік септік- *Genetivus*
3. Барыс септік- *Dativus*
4. Табыс септік- *Accusativus*
5. Көмектес
септік- *Ablativus*
6. Шақыру септік-
Vocativus

II. Негізгі бөлім

Сын есімнің сөздік формасы, септеулері

Сын есім зат есім сияқты 1,2,3 септеулер сияқты септеледі. 4,5 септеулерімен септелмейді.

•-ae (f)

i(m.n)

•-is(m.f.n
)

1. **Nominativus singularis** формада ер тегі толық жазылады
2. Әйел тегі жалғаулық көрсетіледі
3. Соңында орта тек жалғауы жазылады
Мысалы: alvus,alva.alvum

NB! –er жалғауымен аяқталған сын есімдердің ***–e*** әріні тек *Nom.sing.* формасының ер тегінде (*m*) сақталады. Ал басқа септіктерде әйел тегі (*f*) мен (*n*) орта текте түсіп қалады (яғни негізі өзгереді). Сондықтан ***–er*** жалғауына аяқталатын сын есімдердің сөздік формасында әйел тегі (*f*) мен орта тектің (*n*) жалғаулары негіз бөлігімен беріледі.

Мыс.: sinister, tra, trum - сол

Сын есімдердің тобы

Nom.sing. формасындағы тектік жалғауларына қарай сын есімдер латын тілінде 2 топқа бөлінеді:

- 1) I топ сын есімдері*
- 2) II топ сын есімдері*

Қай топқа жататындығына қарай септеулері анықталады.

I топ сын есімдері

I топқа I,II септеу түрлеріндегі сын есімдер жатады. Олардың жалғаулары атау септігінде Nom.sing. формасындағы –us, -a, -um немесе –er, -a, -um жалғаулары.

I септеумен әйел тегі (f), ал II септеумен еркек тегі (m) мен орта тек (n) септеледі.

longus,a,um – ұзын

liber,era,erum – бос

f

I септеу - ae

longae

liberal

m

II септеу - i

longi

liberi

n

II септеу – I

longi

liberi

Сын есімнің екінші тобы:

Сын есімнің екінші тобы III жікпен жіктеледі. Бұның сөздік формасы бірінші топқа қарағанда басқа болады. Екінші топ сын есімдер септік жалғаулары бойынша :

- Екі жалғаулы
- Бір жалғаулы
- Үш жалғаулы болып бөлінеді
- Екі жалғаулы сын есім көбінше анатомия-гистологиялық және барлық терминологияда қолданылады. Nom.sing. септікте –is, -e, -is. Жалғау алады. Бұл жалғау еркек және әйел тектерінде болады ал орта текте –e жалғау жалғанады. Мысалы: brevis қысқа қысқалау, breve қысқа. Bervis, e қысқа, frontalis, e маңдайлық.

Екі жалғаулық сын есімдер номенклатурада кездесетін оның сөздік формасы мынандай болады:

зат есім негізі + суфикс –al, -ar- + -is, -e жалғау

мысалы: stern-a;-is е кеуделік, cost-al-is е қабырғалық, clavicul-ar-is шынтақ, dors-al-is артық.

- Бір жалғаулық сын есімдер барлық септікте бір жалғау жалғанады. Көбінесе –x, немесе -s, -e тағы басқа жалғаулары болады . мысалы: simplex простой, teris домалақ, biceps кеібасты.
- Үш жалғаулы сын есімдер еркек тегінде –er, әйел тегінде –is ал орта текте –e жалғаумен жалғанады. Мысалы: Celer, eris, ere тез, ceber, bris, bre емді.

Сын есімнің шырайлары

Латын тілінде сын есімнің 3 шырай түрі бар

- Жай шырай- gradus positivus
- Салыстырмалы шырай- gradus comparativus
- Күшейтпелі шырай- gradus superlativus

Заттың жай белгісін, түрін, түсін, сапасын, көлемін, салмағын, аумағын, исін, дәмін, т.б. көрсететін белгіні **жай шырай** дейміз. Бұл шырай қалған шырайларды жасауға негіз болады. Мысалы: Longus, a, um ; Rubber, bra, brum; Brevis, e Simplex, icis

Біркелкі сынның, сапаның бір-бірінен артық не кем екенін көрсететін сын есімнің түрін **салыстырмалы шырай** дейміз. М және F тектерінде –ior, ал ,N тегінде-ius жұрнағы жалғану арқылы жасалады .Мысалы:Lingior (m,f),Longius(n), Rubrior(m,f),rubrius(n).

Күшейтпелі шырай- жай шырай негізінде –issim жұрнағы мен тектің – us(m) ,a (f), um (n) жалғауы арқылы жасалады. Мысалы: Longissima(f), Longissimus(m), Longissimum(n)Ал er жалғауымен аяқталса сын есімдерге күшейтпелі шырайда-rim- жұрнағы мен тектің-us,-a,-um жалғаулары жалғанады.Жай шырай-rim-жұрнағы тектің жалғаулары-us(m),a(f),-um(n) Rubber(m) –rim- -ruberrimus, Rubra(f) –ruberrima, Rubrum-ruberrimum.

• *Зат есімнің сөздік формасы, септеулері.*

*Зат есімнің грамматикалық категориялары:
Латын тілінде зат есімнің 3 тегі бар.*

1. Genus masculinum (ер тегі)

2. Genus femininum (әйел тегі)

3. Genus neutrum (орта тек)

Зат есімнің 2 сан түрі бар:

1. Numerus singularis

2. Numerus pluralis

Зат есімнің 5 септеу түрі бар:

- 1. - ae, gutta, ae f***
- 2. - i, medicamentum, i n***
- 3. - is, liquor, oris m***
- 4. - us, fructus, us n***
- 5. - ei, species ei f***

Зат есімнің сан түрінде және септіктерде өзгеруін септеу деп атайды.

Зат есімнің сөздік формасы

Латын тілінде зат есімнің сөздік формасы, яғни сөздікте жазылу үлгісі 3 бөліктен тұрады:

- 1. Жекеше түрдің атау септігінде (Nom.sing) толық беріледі.*
- 2. Жекеше түрдің ілік септігінің (Gen.sing) жалғауы жалғанады.*
- 3. тегінің белгісі беріледі (m,f,n).*

Мысалы: infusum, i n – тұнба

<i>Nom.sing</i>	<i>Gen.sing</i>	<i>Тегі</i>
<i>infusum</i>	<i>i</i>	<i>n</i>

Бір буынды сөздер ілік септігінде толық беріледі.

*Мысалы: pars, partis f,
os, osis n*

Зат есім тектерінің белгісі жекеше түрдегі атау септігінің жалғаулары(Nom.sing.)

*1.Егер сөз атау септігінде **us, er** жалғауларына аяқталса ер тегіне (**m**) жатады.*

*2.Егер зат есім **ит, оп, еп, и** жалғаулары мен аяқталса орта текке (**n**) жатады.*

*3.Егер зат есім **а, es** жалғауымен аяқталса әйел тегіне (**f**)жатады.*

***NB!** Бірақ III септеу зат есімдердің жалғаулары әртүрлі болып келеді.*

•Сын есімнің зат есіммен қиысуы

ҚИЫСУ - АНЫҚТАЛАТЫН СӨЗ БЕН АНЫҚТАУЫШ БІР ТЕКТЕ, БІР СЕПТІКТЕ, БІР ТҮРДЕ БОЛУЫ ТИІС.

Қиысу тәртібі:

- Терміндегі зат есіммен сын есімнің грамматикалық формасын анықтап алу(септігін, жекеше және көпше түрін)
- Зат есімнің сөздік формасын, тегін анықтап алу
- Анықталған зат есімнің тегі бойынша сын есімнің жалғауын сөздік формадан таңдап алу
- Зат есімнің септеуін белгілеп алу
- Сын есімнің септеуін белгілеп алу
- Терминдегі зат есіммен сын есімнің керекті грамматикалық формасына қою

МЫСАЛЫ: ҰЗЫН ДОҒА

ARCUS,US M IV

LONGUS, A, UM II

ARCUS LONGUS

**ТЕРМИНДЕГІ «ҰЗЫН»СЫН ЕСІМІ-
ҚИЫСҚАН АНЫҚТАУЫШ, СЕБЕБІ
«ДОҒА» ЗАТ ЕСІМ БІР ТЕКТЕ (M),
СЕПТІКТЕ (NOM),ЖЕКЕШЕ (SING)
ТҮРДЕ ТҰР.**

ALLDAY.RU

Қорытынды

Зат есімнің құрылымы. Құрылымы жағынан зат есім жалаң да, күрделі де болады. Жалаң зат есімдер екі салаға бөлінеді: біріншісі - түбір зат есімдер, екіншісі - туынды зат есімдер. Түбір зат есімдер деп қазіргі кезде тиісті морфемаларға (түбірге және жұрнаққа) бөлшектенбейтін, тек бір ғана түбір морфема (сөз) ретінде қабылданатын заттық атауларды айтамыз. Туынды зат есімдер деп қазіргі кезде түбір морфемаға және қосымша (жұрнақ) морфемаға бөлшектенетін, демек, түбір сөзден жұрнақ арқылы жасалған заттық атауларды айтамыз. Күрделі зат есімдерге кемінде екі я онан да астрқылы жасалады деп көрсетіп кеткен. Сын есім сөзжасамы септік және саны бойынша жасалады. Сын есім зат есім секілді ж і к т е л е д і. Сын есімдер жіктелуі. Сын есімдер зат есімдерге қарағанда бұл тек қана I, II және III жіктеулермен жіктеледі. сын есім жіктің типіне қарап өзгеріп отырады, қалыпты формада болады, сол формада оны сөздіктен табуға немесе жатап алуға болады. Сын есімде көбінесе сөздік формада тектің аты, жалғауы, септігі саны көрсетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *А .Рақышев Анатомиялық терминдердің сөздігі.
Алматы рауан демеу 1994*
2. *Т.Г. Казаченок Фармацевтический словарь Минск
1977*
3. *Энциклопедический словарь медицинских терминов.
Том 1-3 Москва 1982*
4. *М.Х Дворецкий. латино-русский словарь. М .Русский
язык 1986*
5. *Д.А.Харкевич – Фармакология. Медицина-2000.*